

Олена Палатовська

Київський національний лінгвістичний університет

КОГНІТИВНИЙ СИНТАКСИС: СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У доповіді розглянуті етапи становлення когнітивної лінгвістики та методологічні засади когнітивного підходу до вивчення синтаксичних одиниць. Представлено ключові положення сучасних досліджень у царині когнітивного синтаксису, які сприятимуть створенню «природної моделі» мови; сформульовано вихідні положення для подальших досліджень одиниць синтаксису в когнітивно-дискурсивній парадигмі.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивний синтаксис, синтаксична одиниця, складне речення, науково-навчальний дискурс.

The report considers the stages of formation of cognitive linguistics and methodological principles of the cognitive approach to the study of syntactic units. This approach to syntactic units is primarily aimed at the study of language as a specific human cognitive activity: language is interpreted as a complex biosocial phenomenon. The paper presents the key provisions of modern research in the field of cognitive syntax, which will contribute to the creation of a "natural model" of language. The starting points for further research of syntax in the cognitive and discursive paradigm are formulated.

Key words: cognitive linguistics, cognitive syntax, syntactic unit, complex sentences, scientific and educational discourse, cognitive and discursive paradigm/

Наприкінці 1980-х років когнітивна лінгвістика постала як окрема галузь мовознавства і увійшла у великий міждисциплінарний проект під загальною назвою «когнітивна наука». Розбудова когнітивного підходу до вивчення мовних одиниць відбулася перш за все у роботах американських лінгвістів [6, 7, 8, 9, 10], але надалі когнітивна лінгвістика набула послідовників у різних країнах світу.

Основне методологічне положення когнітивної лінгвістики можна визначити у такий спосіб: мовленнєва діяльність є одним із видів когнітивної діяльності людини, а мовна форма об'єктивує когнітивні структури людської свідомості та мислення. Отже, для лінгвістичних когнітивних студій характерні сумісність і поєднання різних методів

дослідження – від традиційного інтроспективного аналізу до експериментально-доказових і корпусних методів, а також узгодження результатів лінгвістичних досліджень з інформацією, відомою з інших когнітивних наук – антропології, філософії пізнання, когнітивної психології, нейронауки та ін.

У мовознавстві пострадянського простору когнітивні дослідження зачепили насамперед лексичний пласт східнослов'янських мов та проблеми концептології, когнітивна граматика взагалі та когнітивний синтаксис зокрема перебувають поки що в зародковому стані й характеризуються внутрішньою неоднорідністю і відсутністю єдиної методології. Проте упродовж останніх років з'явилися деякі цікаві дослідження категорій і одиниць синтаксису у когнітивному аспекті (напр., [1, 2, 3, 5] та ін.). Когнітивні синтаксичні студії зосереджені на встановленні складних зв'язків між категоріями мислення і конкретно-мовними засобами їхнього вираження. Але теорія когнітивного синтаксису ще не сформована остаточно через широке і недостатньо визначене коло досліджень.

Презентоване у доповіді дослідження складного речення виконано у річищі когнітивного синтаксису і певним чином заповнює цю лакуну у вітчизняному мовознавстві [4]. Об'єктом вивчення у роботі були складні речення, дібрані з оприлюднених в Інтернеті усних мінілекцій на актуальні теми сучасної лінгвістики та когнітивних наук. Репрезентативність обраного для дослідження матеріалу детерміновано тим, що він відображає реальну онлайн наукову комунікацію. Мінілекції як новий жанр науково-навчального дискурсу, останнім часом поширеного в глобальній мережі Інтернет, становлять закінчені мовленнєві твори, обмежені в часі, доступні для

багаторазового відтворення і, отже, зручні як фактичний матеріал, що вможлиблює розгляд усного синтаксису у двох когнітивних перспективах – мовця і слухача.

Розроблена й теоретично обґрунтована комплексна когнітивно-дискурсивна методика дослідження, складена із сукупності онлайн-ових й офлайн-ових експериментальних методів і прийомів, використання корпусних методів у поєднанні зі структурно-семантичним аналізом складних речень наблизила до розуміння справжньої природи цих синтаксичних одиниць і певною мірою дала змогу відповісти на питання про те, як вони співвіднесені з семантико-синтаксичними інваріантами в ментальній граматиці носіїв мови, у який спосіб і для передавання якої інформації мовці вбудовують до науково-навчального дискурсу складні речення різних типів, які складники їхньої структурної організації зберігаються в пам'яті цілком, а які породжуються в режимі онлайн.

У ментальній граматиці людини є певне співвідношення між ментальною репрезентацією конкретної типової ситуації або ситуативного комплексу та синтаксичними конструкціями поверхневого синтаксису, що об'єктивують певний семантико-синтаксичний інваріант у зовнішньому висловлюванні. У семантико-синтаксичних інваріантах відображено як окремі ситуації дійсності, так і нерозчленовані комплекси пов'язаних між собою ситуацій, засвоєних упродовж життєвого досвіду мовця. Синтаксичні конструкції, що об'єктивують у процесі спонтанного мовлення різні за семантичним навантаженням когнітивні інваріанти, можуть бути як простими, так і складними реченнями за їхньою структурною організацією. Проте, як показало дослідження, канонічною формою

об'єктивації ситуативних комплексів у поверхневому синтаксисі здебільшого є складні речення, які прототипно поліпропозитивні й найзручніші з огляду на їхню когнітивну виділеність у ментальній граматиці носії мови. Складне речення, що розчленовано відбиває семантико-синтаксичні відношення між ситуаціями дійсності й має потенційну здатність до значного предикативного ускладнення, є природнішою та простішою синтаксичною формою об'єктивації мовленнєво-мисленнєвої діяльності у звукову форму під час породження усного наукового монологу без опертя на писемний текст.

Вершиною складного речення, його головним конструктивним елементом є сполучний засіб, який не просто маркує смислові відношення між компонентами, а й відображає категорійну роботу свідомості адресанта повідомлення над навколишнім світом. Вибір прототипного сполучного конектора для зв'язку частин синтаксичного многочлена, переважно добре відомого всім учасникам комунікативного акту, знімає потенційну багатозначність і полегшує розуміння усного тексту адресатом наукового монологу. Визначений у роботі репертуар прототипних засобів зв'язку між частинами складного речення є відображенням у зовнішньому висловлюванні складних процесів категоризації, що відбуваються у свідомості мовця.

Отже, як показало дослідження, теоретично обґрунтований потенціал когнітивного підходу до вивчення одиниць синтаксису дає змогу наблизитися до опису системи складного речення, узгодженого з реальною мовленнєвою діяльністю, що зумовлена, по-перше, закономірностями організації індивідуальних мовних систем носіїв мови на сучасному етапі її розвитку, а по-друге, умовами природного усного наукового дискурсу, обмеженого часом онлайнової комунікації.

Перспективи когнітивних синтаксичних студій, на наш погляд, полягають у подальшому описі й уточненні типології синтаксичної системи мови, що узгоджується з ментальною граматиною і реальною мовленнєвою діяльністю її носіїв; систематизації і вивченні особливостей породження та сприйняття синтаксичних одиниць на матеріалі різних дискурсивних практик; з'ясуванні загальномовних закономірностей функціонування синтаксичних одиниць з когнітивних позицій.

Література

1. Болдырев Н. Н., Виноградова С. Г. Когнитивно-доминантный принцип формирования смысла сложного предложения. *Образы языка и зигзаги дискурса. Сб. научн. статей к 70-летию В.З. Демьянкова*. Москва: Культурная революция, 2018. С. 261–277.
2. Бріцин В. М., Мозгунов В. В. Когнітивні аспекти теорії модальності. *Мовознавство*. 2013. № 2-3. С. 128–148.
3. Норман Б. Ю. Когнитивный синтаксис русского языка: учеб. пособие. Москва: ФЛИНТА: Наука, 2013.
4. Палатовська О.В. Російське складне речення в когнітивно-дискурсивному висвітленні (на матеріалі усної науково-професійної комунікації): Дис. ... докт. філол. н. 10.02.02. Київ – Дніпро, 2020.
5. Сигал К. Я. Синтаксическая категоризация и механизм лексической объективации маркера синтаксических отношений (экспериментальное исследование на материале русских сочинительных конструкций с соединительными союзами). *Язык. Текст. Дискурс: Научн. альманах Ставроп. отд. РАЛК*. Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010. Вып. 8. С. 489–504.
6. Fauconnier G. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages*. Cambridge, MA: MIT Press, 1985.
7. Johnson-Laird P. N. *Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
8. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
10. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.